

4. Яхонтов С.Е. Основные понятия грамматики изолирующих языков. М., 1982
 5. Li Linding. Xiandai han yu juxing. Beijing, 1986
 6. Wan Meng. ZaiYile. Beijing, 1984
 ***

В этой статье описывается образование иероглифов, способ их появления.
 ***

In this article describes forms of the characters and its way of appearance.

А.Н. Сейтхан

АРАБ ӘРІПТЕРІНІҢ МИСТИКАЛЫҚ СИМВОЛИКАСЫ ЖӘНЕ СОПЫЛАР МЕН АЛХИМИКТЕРДІҢ ҚҰПИЯ ТІЛДЕРІ

Қандай да бір мәдениетті алып қарастыратын болсақ, олардың барлығы әріптердің символикалық мағынасына арқа сүйейді. Дәлірек айтсақ, әріптердің графикалық және фонетикалық мағынасы болып табылады. Әріптік символизм ғарыштық теорияның негізінде құралған. Бұрынғы заманда, әріптерді алғаш рет ойлап тапқанда, адамдар оларды өздерін қоршаған ортадағы заттарға ұқсастырып жасаған. Мұндай теорияға пиктографиялық жазу түрлерін жатқызуға болады. Әріптердің немесе иероглифтердің символикасын зерттеу дегеніміз, олардың өзара байланысы мен қасиетті жазбалардың білдіретін құпиялы мағынасына ашуға жол ашады. Тарихқа үңілетін болсақ, көптеген елдер, жазбаны, ("үнсіз сөйлеу") құдайлардың адамдарға деген жіберген бағалы сыйлығы деп таныған. Ежелгі египеттіктер өздерінің жазып жүрген тероглифтерін "құдайлардың тілі" деп таныған. Бүкіл еуропалық алфавиттерінің негізі болып саналатын көне финикийялық алфавитті Атлантида мұрасымен көптеген ғалымдар байланыстырады. Финикийялық аңыз бойынша, алфавиттің пайда болуына бірден бір себеп болған ол финикийялық Таут (египеттік Тот) құдайы болып табылады. Ал египеттік аңыздың айтуынша, жерді топан су баспай тұрып, Тот құдайы арнайы кестеге иероглифтермен бүкіл білім мен ғылымдардың ұстанымдарын мұра ретінде адамдарға қалдырып кеткен.

Араб және еврей тілдері арамей жазулары қатарына жатқандығынан, олардың дыбысталуы мен жазылуында да ұқсастықтар молынан кездеседі. Бұл екі тілдің әріптерінің формалары айдың прогрессивті өзінің сыртқы формасын

өзгеруіне ұқсас болып келеді. Мысалы, енді туған айдың түрі жіңішке болса, ал толған айдың формасы диск тәріздес болады. Араб жазуында да мұндай сызықтар байқалады. Тіпті араб каллиграфиясында арнайы жаңа туған айға ұқсатып, осындай жазу түрін ойлап тапқан. Ол жазудың түрі, «Хиляли» (هلالی) деп аталады. Араб тілінде «жаңа туған ай» деген мағынаны білдіреді. Сол себептен, «ай» тәріздес жазу түрімен жазылады.

Араб мистиктерінің айтуларына, араб алфавитіндегі 28 әріп, ол - Құдайдың тынысы. Сол әріптер арқылы бізге дейін Қасиетті сөздер де араб тілінде жетіп отыр. Сонымен қатар, 28 әріп, ай күнтізбесі бойынша 28 күнге сәйкес болып келеді. Еврей алфавитінде саны 22 таро картасы секілді 22 әріп бар. Араб әріптері сандық көрсеткіштерге ие болады. Осындай, әріптердің нөмірлік көрсеткішін, сопылар өзара құпия ақпарат алмасу үшін қолданып жүрген. Сол себепті, сопылардың қолданысында болған бірнеше құпия тілінің әдістеріне тоқтала кетейік.

Сопылар ежелден келе жатқан рухани ағайындылық болып табылады. Олардың шығу жері мен уақыты нақты еш жерде тіркелмеген. Сопылар болса, бүкіл дүниежүзілік деректердің әртүрлі уақыт кезеңдерінде кездесетін өздерінің аттарына қанағат тұтып, шығу тарихына онша мән бермейді. Олар ислам дінін сопылықтың тек сыртқы қабығы деп санайды, себебі сопылықты бүкіл дүниежүзілік діндерінің негізі болып табылады деп санайды.

Сопыларды секта деп те атауға болмайды, себебі олар ешқандай діни наным-сенімдік догматикалырмен байланысты емес және олардың тұрақты табынатын орындары да болмайды. Сонымен қатар, олардың ешқандай

қасиетті қалалары, монастырлері және діни құралдары да болмаған. Көп жағдайда олар ішінара бір-бірін "достар" немесе "бізге тән адамдар" деп атап, бір-бірін әдеттері мен ойлау ерекшеліктерімен ажырата алады.

Сопылар туралы әңгіме қозғау өте қиынға түспек. Себебі, олардың бірін-бірі тану әдістерін моральді не психологиялық терминдердің көмегімен айтып суреттеу мүмкін емес. Мұндай әдістер тек қана сопылардың өздері ғана біледі және тек соларға ғана тән ерекшелік болып табылады. Құпиялы тілдің әдісімен танысу үшін, сопылардың өздерімен сұхбат жүргізу керек. Ал енді арнайы құпиялы тілдің кейбір әдістеріне тоқтала кетейік.

Белгілі бір идеялар мен түсініктерді жеткізу мақсатында қолданып жүрген сопылық әдебиеттер мен, сонымен қатар көптеген шығыстық ақындардың шығармаларын құпиялы тілдің әдісін білмейінше, жетік түсіну мүмкін емес. Сопылық сөздер мен терминдерді сөзбе-сөз аударудың арқасында көптеген батыстық ғалымдар үлкен тоқырауға ұшыраған. Әдебиетте болса, мұндай жағдай алғаш рет XII ғасырда алхимияның аллегориялық еңбектерін аудару бастағанда кездескен. Осындай "қызық" жағдайлар әлі күнге дейін сақталып келеді. Себебі, қазірдің өзінде шығып жатқан сопылық кітаптардың ішінде тек қана сопылардың өздері түсіне алатын поэтикалық бұралымдар кездесіп келеді.

Сопылардың қолданысында жүрген бүкіл құпиялы тілдің әдістерін түсіну мүмкін емес, бірақ біз ең қарапайым сопылардың әдістерін үйрене отырып, құпиялы тілге деген түсінігіміз қалыптаса алады.

Құпия тілдің формалары мәдениет пен уақытқа байланысты өзгеріп отырса да, олардың әрекеттері мен негіздері ешқандай өзгеріссіз қалып отырады.

Классикалық суффизм дәуірінде құпия тіл, негізінен араб алфавитіне және тіліне негізделген болатын. Бірақ кейбір деректерде бұл әдістің исламға дейінгі кезеңде қолданыста болғанын көруге болады.

Астарлау /шифровка/ процессінің алғашқы кезеңдерінде "Абджадийя" – араб алфавитінің жүйесі қолданылған болатын. Бұл ең қарапайым астарлаудың түрі көп жағдайда аллегориялық әдіспен шешіледі (расшифровывается). Бұл жүйе, деби шығармалардың арасындағы ең кең тараған түрі болып табылады. Көптеген жазушылар, ақындар немесе қарапайым шқырмандар мұндай шығармаларды оқыған кезде, ешқандай бір өзгешелікті байқай алмайды. Араб және иврит тілдері семит тілдеріне жататындықтан, олардың әрбір әріптерінің сандық немесе нөмірлік көрсеткіштері ойлап табылған. Мұндай әдіс қазіргі кезде басқа тілдер де кеңінен қолданып келуде. Мына кестеде араб алфавитінің әріптері мен оларға сәйкестендірілген сандық көрсеткіштері:

Тран-я	Әріп	Сан	Тран-я	Әріп	Сан
Әлиф	ا	1	Син	س	60
Ба	ب	2	Айн	ع	70
Джим	ج	3	Фа	ف	80
Дә	د	4	Сад	ص	90
Ха	ه	5	Қаф	ق	100
Уау	و	6	Ра	ر	200
Зәл	ذ	7	Шин	ش	300
Хх	ح	8	Тә	ت	400
Та	ط	9	Сә	ث	500
Иа	ي	10	Х	خ	600
Кәф	ك	20	Зейн	ز	700
Лям	ل	30	Дад	ض	800
Мим	م	40	За	ظ	900
Нун	ن	50	Ғайн	غ	1000

Арабтың сандар көрсеткіштері 1000 санына жететін болса, ал еуропалық алфавиттің сандық көрсеткіші небары 400 жетеді. Осы жоғарыда көрсетілген жүйедегі әріптердің орын тәртібін дұрыс есте сақтау үшін, сопылар оларды бірнеше әріптерді біріктіре отырып және оларға диакритикалық белгілерді (харакаттар) қойып, ешқандай мағынаға ие болмайтын сөздерді ойлап шығарып, олардың айтылуын жеңіл етіп жасауға тырысады. Мысал үшін, "абджад" содан кейін "хаузахт" және әрі қарай сондай ретпен жалғасып кетіп отырған.

Сондай ақ, бұл жүйе арқылы көптеген тарихи даталар мен белгілі бір адамның дүниеге келген уақытын, немесе керісінше қайтыс болған уақытын баяндайды. Мысал үшін, менің дүниеге келген жылым 1986 жыл болса, оны абджадийяға салып, мынадай сөз жасап шығаруға болады: *اطحور*. Бұл жасалған сөз грамматикалық-семантикалық жағынан ешқандай мағынаға ие болмайды. Тек санды әріп жүйесіне айналдыру әдісіне жатады.

Тағы да бір қызық әрі күрделі мысал келтіруге болады. Мысал үшін, сіз егер де бір кітапты жазып шығарып, оның аты арқылы онда құпиялы мағына немесе құпиялы бір процесстің бар екенін білдіргіңіз келді. Біз бұл кітаптың атын "Суреттеудің негізі(қайнар көзі)" немесе орыс тілінде "Источник описаний" болсын. Араб тіліне аударатын болсақ, "Умм аль-Қисса" (*أم القصة*). Таңдалған сөздердің білдіретін мағынасы

"Умм" – ана, форма, қайнар көз, негіз, принцип, прототип.

"аль" – белгілі халді білдіреді және бір заттың екіншіге деген тәуелділігін білдіреді, немесе араб тілінде "идафа" (*إضافة*)

"Қисса" – суреттеу, бір нәрсенің тарихы, ертегі, әңгіме.

Сөзбе-сөз аударғанда "суреттеудің анасы", "тарихтың қайнар көзі" немесе "ертегілерлің прототибі" деуге болады. Егер де бізге осындай ат ұнап тұрса, онда біз бұл сөздерді абджадийя жүйесімен сандарға айналдыруымызға болады. Содан кейін, оларды бір-біріне қосқаннан кейін 267 деген санды аламыз.

Ендігі кезекте жаңа, көркемдік бір мағынаға толық ие болып, қарапайым оқырман үшін ешқандай күдік туғызбайтын кітаптың атын ойлап табу керек. Жаңа аттың өзінің әріптерінің сандарының қосындысы 267 санына тең болуы шарт.

Мұндай мысал ретінде "Альф ляйля уа ляйля" (*الف ليلة و ليلة*), "1001 түн" деген атқа ие бола алады. Көп жағдайларда кітап пен автордың аттарында көптеген мағлұматтар құпия жолмен жазылып көрсетіледі. "1001 түн" атты шығыс ертегілерін жинаған адам дәлі осылай еңбегін атау себебі, осы атау арқылы кітаптан пайдалы көптеген құжаттарды алуға болатынын атап кеткен. Осындай әдістер арқылы, автордың оқырманға деген шын мәнінде не айтқысы келгендігін түсінуге болады. Осы ертегілердің көбісі сопылық сарында жазылған болатын /1, 5-12/.

Сопылармен қатар өмір сүрген алхимиктер де әріптердің мағынасына үлкен көңіл бөлген. Мысалы:

A – бүкіл заттардың бастамасы болып табылады;

B – негізгі төрт элементтердің арасындағы байланыс (от, су, ауа, топырақ);

C – күйдіру (обжиг);

L – бүліну немесе бөліну (разложение);

M – судың бастапқы түрін білдіреді;

S – аспандағы айды білдіреді.

Осыған орай, кейбір әріптерді, батыстық Бейли атты ғалым олардың символикалық нақты көзге көрінерлік мән-мағынасын келесідей көрсетеді:

A – бастапқылық, конус, пирамида және қайғыны білдіреді;

C – жаңа туған ай, теңіз және Ұлы Ана (Magna Mater);

D – тәулік күні, бриллиант және алмаз;

E – аспандағы күннің әрпі;

F – өмір оты;

G – Жаратушы;

H – табалдырық және егіздер шоқжұлдызы;

I – бір саны мен әлемнің тірегі;

M және N – теңіз толқындары мен иірілген жылан;

О – кемелділікті білдіретін күннің дискісі;

P, R – қойшының таяғы мен балдақ;

S – жылан;

T – балға, екі жақпен де шабатын балта және крест;

U – Юпитер;

V – шыны, ыдыс, конвергенция (лат. *convergere* – жақындау, ұқсас болу), екіге бөлінген радиус;

X – күннің нұрынан пайда болған крест тәріздес сәуле, жоғары және төменгі – екі әлемнің бірігуі;

Y – үш заттың біреуге қосылуы, тоғысқан жолдар;

Z – найзағайдың жарқылынан пайда болған зигзаг формасы.

Көріп отырғандарыңыздай, батыс немесе шығыс елдерін алып қарайтын болсақ, олардың әріптерінің символикасының көздеген мақсаты бір болып табылады, яғни әріп немесе белгілердің көмегімен бір ақпаратты жеткізу. Ондай ақпарат әртүрлі болуы мүмкін. Мысал үшін, қасиетті (сакральді), таным құралы, ақиқат жолы және тағы басқа да мағыналарға ие болады.

Орта ғасырлық хуруфизм атты ағым және оның араб әріптері мен сандарына тигізген әсері.

Хуруфизм – бұл орта ғасырда (XIV – ғасыр соңынан бастап) Әзірбайжан, Иран, Түркия және бірқатар басқа да мұсылман шығысындағы елдерде тараған еретикалық ағым болып табылады. Хуруфизмнің отаны – көне Әзірбайжан елі.

Хуруфизм, исламның негізгі қағидаларына қайшы келгендігінен, бұл ағымды көптеген исламдық ұйымдар мен басшылар қуғынға ұшыратқан. Орта ғасырдағы антиисламдық бағыттардың бірі болып саналған.

Сонымен қатар, хуруфизм арнайы бір теоретикалық ағым болмай, өзінің негізінің қаланған кезінен бері, саяси мақсатта өздерінің жоспарларын орындауға ойлары бар ұйымдармен тығыз қарым-қатынаста болды. Сондықтан, бұл мәселені зерттеген кезде, хуруфизм ағымы тараған елдердегі, осы ағымға қарсы күрестің тарихы да зерттеледі.

Хуруфиттердің әріптер мен сандарға байланысты жазылған еңбектерінің тараған аясы соншалықты кең болғаны, орта ғасырлық ғылымдарды зерттейтін зертеушілер, «әріптер ғылымы» атты хуруфиттердің арқасында пайда болған ғылымға арнайы тоқталады (علم حروف).

Әріптердің ғылымын зерттеген кезде, орта ғасырлық Мұхаммад Амили (XIII ғ.) атты ғалымның «Нафаис әл-фунун фи араис әл-айун» (محمد أميلي. نفايس الفنون في عرايس) еңбегінің үшінші бөлімі сопылыққа арналған. Автордың айтуынша, сопылық негізгі бес бөліктен тұрады. Осы бес бөліктің төртіншісі «әріптер ғылымы» болып табылады. Бұл еңбектегі әріптердің мағынасы Құран мәтіндері тұрғысынан талданғандықтан, онда мистикалық мінез пайда болады. Бұл әріптердің қолданысы, практикалық мақсатта болғандықтан, автор оларды магияға, дұға жасауға және басқа да сиқырлы істердегі қолданысы тірәлі жазады.

Еңбекті зерттеу барысында, осындай тақырыпта еңбек еткен авторлардың көз қарастарының мүлдем ұқсас еместігін байқауға болады. Бұл жерде, хадистердің және пайғамбарымыздың (с.а.с) айтып кеткен сөздерінің арқасында магия ілімі зерттеледі.

Хуруфизм ағымына деген қызығушылық, XIV ғасырдың соңында Фазуллах Наимидің айтқан мынадай сөздерінің арқасында туады:

1. Болмыстағы ғылымның мәнін анықтау үшін, жаратушы соңғысын (Адам атадан, кішкентай бөліктерге дейін) толығымен әріптердің құпиясымен толықтырды. Жаратушы, осы өмірді барлығын, әріптердің көмегімен жаратты.
2. Бүкіл әріптердің барлығы Алламен байланысы бар және ынтымақтастықты білдіретін ¹ әрпінің қасына топтасады.
3. Адамның санасы, осы әріптерді, олардың ғылымын және олардың құпиясын танып біле алатын дәрежеге ие болады.
4. Адамның рухының екі жағы бар: саналық-ақылдық жағы және рухани жағы.

Амили мен Наимидің әріптер ғылымына байланысты айтылған сөздерінің бір ортақ, ұқсастықтары бар /2, 5-7/.

Бірақ, Амилидің әріптік теориясы Жаратушының жалғыз екендігі және Жаратушы бүкіл нәрсені жаратты десе де, Наими үшін негіз болған пантеизмнен алшақ болған. Амилидің кітабында, әріптерге берілетін анықтамалар мен олардың сипаттамалары Наимидің еңбектерінде мүлдем кездеспейді. Наими және оның ұстанған бағыты, хуруфизмге мынадай жағынан қарсы келеген. Адамның рухы, құдыреттің құпиясын танып-білу үшін (من أنا - мен кімін?) жаралғандықтан, ол мұндай жағдайға шалдықпауы керек етін. Жаратушы, адамның жаны үшін зорлық пен еңбекті және өлім мен жоқ болып кетуді берген /2, 19-20/.

Осы теорияны ұстанушылар үшбұрыш түрінде өздерінің түсініктерін жеткізеді. Бұл жерде, Құдайды $\bar{ا}$ білдіреді, $ب$ таза патшалықтың бейбітшілігі мен таза шындықты білдіреді, ал әлемдердің пайда болуын білдіреді. Мұндай теорияны Фазл еңбектерінде де кездестіре алмаймыз.

Ендігі кезекте, Наимидің сандарға деген берген анықтамасын қарастырған жөн. Ғалым, реалды нәрсені ирреалды нәрсемен байланыстырғысы келген. «7» санын, ғаламшарлардың және жұлдыздар санымен, басқа жағынан, Құранның аяттарындағы әлемнің жаралан күндер санымен байланыстырады. Наими, қашан да, оның ойынша бір құпия мағлұматтарды білдіретін сандардың байланысын тапқысы келді. Мысал үшін, бұл сандарға: 1- Жаратушының жалғыздығы мен бүкіл заттардың бірлігі, 4 - төрт материалды

элементтер, 6 - алты жақ немесе алты өлшемдер (измерении), 7 - жеті ғаламшар, жеті шоқжұлдыз, Құран аяттары, 12 - он екі күндік сағат саны, 24 - күндер, 28 және 32-сандары, араб және парсы алфавитіндегі әріптер саны, 60 - алпыс минут және секунд немесе, осыдан шығатын $360 \text{ градус} /3, 25/$.

Наимидің негізгі ұстанған бағыты – ол пантеизм. Наимидің еңбектерінің көбісінде, көптеген монотеисттік әлемнің діндерге сілтеме жасалынған. Бірақ, осының өзінде де, Наимидің идеялары басқа діндердің тдеологияларына қарсы келіп, олардың көз қарастастарымен мүлдем келіспеген. Осы тұрғыдан, Наимидің хуруфизм ағымы мен философия тарихына деген енгізген ілімінің рөліне баға беруге болады /2, 144-145/.

***

1. Суфизм. Идрис Шах. М., «Наука» 1976 ж.
2. Хуруфизм и его представители в Азербайджане. 3. Кули-заде. «Элм», Баку, 1970.
3. نعيمي, جاودان نامه

***

The semantic meaning of Arabic letters has began to develop “Arabic calipa caliphate” Later, this doctrine has become has turned to the whole current under the name "Hurufizm" in some countries of the Central Asia. Also, were well-known “Sufiis”, who have developed this technique of encoding letters letters for an exchange among themselves secret information to the most unique heights.

Г. Умбаева

КОММУНИКАТИВТІ ОҚЫТУ ӘДІСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Шет тілдерін оқу туралы алғашқы деректер өте ерте кезеңдерден-ақ белгілі. Айталық Сирия, ежелгі Мысыр, Грекия, Римдегі мәдени өркендеу дәуірінде осы елдер арасындағы сауда және мәдени қатынастарға байланысты шет тілдерінің тәжірибелік және жалпығартушылық мәні болды. Олардың ролі ортағасырларда да күшейе түспесе, әлсіремеген. Батысеуропалық тілдердің сөздіктерінде

көрініс табатын сол кезеңнің әдеби ескерткіштері мен кірме сөздері осыған дәлел бола алады. Алдымен, грек тілі, сонан соң латын тілдері жекеленген жағдайларда және орта мектептерде оқытылатын басты шет тілдері болып қалыптасты. Алайда Еуропа елдерінің мәдени даму тарихында ешбір тіл латын тілі (15 ғасыр бойы) сияқты ерекше ролді иелене алмады. Тек Батыс Еуропада